

Daniel Haiduc

Este vorba despre greci?

Is it about the Greeks?

Abstract: *There are many references to Greeks and Greek culture in Satyricon. The characters of Petronius seems to understand very well the need for knowing the Greek language and culture and tries hard to pass as educated people, but in the same time they sometimes cannot stop using derogatory terms in reference to the Greeks. The article suggests that this ambivalent attitude is used by the author to satirize some negative behaviors in the roman society which he considers as influenced directly by the Greeks.*

Keywords: *cultural referenes, education, Greek, Petronius, Satyricon*

Cuvinte-cheie: *referințe culturale, educație, greci, Petronius, Satyricon*

S-a spus despre *Satyricon*-ul lui Petronius că nu este o satiră, ci o imitație comică a poveștilor grecești populare în epocă. Cel puțin la prima vedere, avem de a face cu o poveste de iubire (în care doar numărul personajelor masculine e mai mare decât s-ar aștepta cititorul), avem de asemenea aventuri, despărțiri și reîntâlniri, iar finalul ar fi putut fi unul fericit dacă acea parte a romanului s-ar fi păstrat. Este deci foarte posibil ca Petronius să fi folosit, în mod deliberat, anumite structuri ale imaginarului colectiv roman construite pe fundamentul unor povestiri de origine greacă. Este însă acesta un element de analiză esențial în stabilirea intenției autorului în privința operei sale sau se poate afirma că *Satyricon* este un produs cultural latin prin excelență?

Demersuri sistematice de delimitare a culturii romane de ilustra sa precursoare au fost făcute încă din perioada republicană. Astfel, Cicero, din dorința de a sprijini literatura națională, se simte dator să adopte o poziție conservatoare, declarînd că patriotismul în cultură implică a acorda întâietate textelor în limba latină, chiar dacă acest lucru înseamnă „*a citi mai degrabă o notorie traducere mizerabilă a lui Sofocle decât originalul*”¹. În aceeași tendință se poate înscrie și pretenția romanilor de paternitate asupra satirei, o idee ce pare să-și aibă originea în afirmația făcută de Quintilian în lucrarea sa *Institutio oratoria*: „*Satira quidem tota nostra est*”².

1. Mommsen 1894, pag. 463

2. „*Satira este în întregime a noastră*” (Quintilian, *Institutio oratoria*, X.1)

În realitate, o separare completă între cele două culturi nu a fost niciodată posibilă, chiar dacă, în zorii epocii imperiale, factorul politic a susținut un program cultural masiv, menit, printre altele, să ofere statului roman o mitologie demnă de ambițiile sale cuceritoare. Un exemplu elocvent este, fără îndoială, Eneida, opera prin care Vergiliu a reușit să modeleze întregul imaginar roman, relocând și resemnificând în interiorul acestuia existența tuturor celorlalte civilizații mediteraneene. Este interesant că, în timp ce poetul roman dă glas pretenției originii nobile a Romei în civilizația troiană, el face acest lucru printr-o poziționare antagonică (politic convenabilă) față de cea greacă, în același timp însă ancorând în tradiția literară a culturilor precedente propria creație, spre exemplu prin preluarea directă a unor teme și motive din opera homeriană³.

Din această perspectivă, faptul că un autor mai puțin cunoscut cum este Petronius a folosit teme, motive literare, referințe culturale sau nume nelatine, nu ne poate surprinde. *Satyricon*-ul său ne feră mostre relevante în ce privește relația complexă a romanilor cu cultura greacă, începând chiar cu titlul, a cărui origine este încă disputată: după unii cecetători, cuvântul *Satyricon*⁴ este un genitiv plural, alcătuit după regulile declinării grecești, de la adjectivul *satyricus* (-a, -um), iar după alții este vorba de o prescurtare de la forma completă *Satyricon libri* (cărți satirice de aventură), în care cuvântul *libri* este subînțeles, iar terminația *-icon* este una comună în literatura latină⁵.

În textul petronian abundă referințele la literatura și filosofia greacă. Encolpius și Eumolpus, prezentați ca un fel de intelectuali declassați, par să cunoască bine limba vechei Elade și lucrările scriitorilor greci clasici (găsim frecvent în text idei împrumutate de la Homer, Platon, Demostene, Calimachus, Tucidide sau Hiperide⁶). Chiar și Giton, altminteri un personaj care nu strălucește prin inteligență, îi amintește pe Eteocles, Polynices, Alcibiades

sau Socrates. Autorul exploatează într-un mod sofisticat presupusa cunoaștere de către cititor a textelor canonice grecești pentru a obține, la prima vedere, efecte umoristice. În același timp însă, ordonarea discursului personajelor în jurul unor referințe culturale concrete contribuie fără îndoială la definirea personalității fiecăruia dintre ele și le conferă o anumită doză de gravitate, o greutate a cuvântului rostit pe care, altminteri, acțiunea sau dialogurile romanului nu o pot face. Trebuie subliniat că personajele despre care vorbim nu sunt greci deoarece, deși în privința comportamentului public, demonstrează o moralitate cel puțin îndoielnică, prin ceea ce susțin – în dialoguri, în versurile „improvizate” sau în

3. Prima parte a Eneidei amintește Odiseea în multe din episoadele rătăcirilor pe pământ și pe mare ale eroului, provocate de divinitatea înfuriată, în timp ce a doua parte repetă unele din scenele de război ale Iliadei. *Arma virumque cano* („Eu cânt despre război și despre un erou”), își începe Vergilius poemul, o trimitere evidentă la „mânia” (μῆνις) – primul cuvânt al Iliadei, respectiv la „eroul” (ἄνδρα) – primul cuvânt al Odiseei (Ross 2007, p. 1).

4. Formă atestată și într-o mențiune a lui Marius Victorinus, filosof din secolul 4 (Petronius 1991, p. 33).

5. A se vedea lucrările *Georgicon* (Vergilius), *Iliacon* (Lucan) sau *Astronomicon* (Manilius).

6. Petronius 1991, p. 37-38

referințele istorice alese –, ele se conformează în mare măsură valorilor romane acceptate (spre exemplu, într-unul din poemele declamate de Eumolpus, războiul troian este descris din perspectiva troienilor, Troia fiind numită patrie⁷).

Elementul grecesc este prezent și în onomastică. În ce privește personajele principale, intenția autorului este foarte clară, alegerea numelor acestora fiind în perfect accord cu tiparele comportamentale pe care le afișează. Astfel *enkolpios* înseamnă în grecește „cel ținut la sân” sau „drăguțul”, *askyltos* este „neobositul” (în săvârșirea actului sexual), *gheiton* trimite la „băiatul din vecini” sau „amantul”, iar *edmolpos* înseamnă „melodiosul”. Alte personaje au nume inspirate direct din literatură, spre exemplu cei doi profesori ai școlii de retorică, Agamemnon și Menelau, o paralelă deloc subtilă între rezonanța negativă a acestor nume pentru romani și abilitățile îndoielnice ale celor doi de a preda retorica. Avem și referințe onomastice indirecte, spre exemplu în scena în care Trimalchio îi aduce în fața invitaților săi pe cei trei copii cu nume „aspiraționale” – Profitul, Fericirea și Câștigul –, în cazul celui de al treilea, *Cerdo*, fiind evidentă referința la Kerdon, zeul câștigului la greci. În fapt, preferința lui Petronius pentru numele simple⁸, indiferent de semnificația lor, nu este doar un artificiu literar. Pentru societatea romană din epoca sa, limba greacă însemna atât un corpus de capodopere literare studiate în școli, cât și limba maternă a unei armate de sclavi ale căror nume, alese de stăpânii lor, erau cel mai adesea inspirate din mituri sau povestiri populare⁹.

În contextul acestui melanj cultural, ne apare ca strident disprețul față de cultura greacă pe care îl afișează unele dintre personajele romanului, indicator al unei atitudini probabil destul de răspândite în anumite pături ale societății romane, mai ales în rândul celor cu educație precară. Regăsim asemenea exprimări în lungile discursuri ale lui Trimalchio, el însuși un monument de incultură și vanitate (deși se străduiește din răspuțeri să demonstreze contrariul). Astfel, despre cunoscătorii operelor homerice, acesta spune la un moment dat: „*cum Homeristae Graecis versibus colloquerentur, ut insolenter solent*”¹⁰. Același personaj, atunci când își laudă sclavul favorit, afirmând că e inteligent și capabil, folosește expresia „*ceterum iam Graeculis calcem impingit*”¹¹, care conține un termen peiorativ, *graeculus*¹², înseamnând literalmente „grec mic” (tradus sub forma „grecotei” de către Eugen Cizek).

Oaspeții lui Trimalchio folosesc la rândul lor acest cuvânt, spre exemplu atunci când unul din ei povestește despre gazda sa că a adus albine „grecoteie” de la Atena pentru că erau mai bune – „*meliusculae a graeculis fient*”¹³. Același intenție este prezentă și în expresia „*graeculio, Serapa nomine*”¹⁴, cu referire la un astrolog grec, consilier „economic” al lui Trimalchio. Trebuie știut că, în epocă, astrologul era, prin excelență,

7. Este evidentă aici însușirea, cel puțin la nivel declarativ, a tezei canonice a originii troiene propusă de Vergilius în Eneida (narațiunea din cartea a II-a).

8. Nume dintr-un singur cuvânt, diferite de cele ale cetățenilor romani.

9. Severy-Hoven 2014, p. 28

10. „când homeristii s-au pornit să dialogheze în versuri grecești, după obiceiul lor păcătos” (Petronius 1991, p. 109)

11. „se vără și în ale grecoteilor” (Petronius 1991, p. 91)

12. Petronius 1991, p. 76

13. Petronius 1991, p. 76

14. „un grecotei pe nume Serapa” (Petronius 1991, p. 136)

echivalent escrocului, a celui care ia bani de la victime naive, pretinzând că le poate citi viitorul după poziția stelelor¹⁵.

Nu toate referințele la elemente grecești sunt însă negative. Atunci când Eumolpus vorbește despre „*Apelles Phidiasque, graeculi delirantes*”¹⁶, afirmația sa, făcută pe fundalul operelor de artă din pinacoteca în care își ține discursul, nu e deloc depreciativă, ea sugerând de fapt că cei doi artiști greci erau deosebit de talentați. În plus, atunci când Trimalchio declară că nu disprețuiește studiul – „*tres bybliothechas habeo, unam Graecam, alteram Latinam*”¹⁷ –, nu greșeala de aritmetică, pe care Petronius o inserează intenționat pentru a arăta încă o dată limitele intelectuale ale personajului, ne interesează ci faptul că dualitatea culturală pare să fi fost de la sine înțeleasă, ba chiar indispensabilă în educația celor ce se pretindeau culți.

Ne putem întreba atunci care este sursa acestei atitudini ambigue față de cultura soră, căreia Petronius pare să-i dea glas într-un mod aparent nesistematic. Există o anumită convergență a opiniilor cercetătorilor înspre ideea că, în general, autorii romani aveau tendința să afișeze o atitudine de superioritate față de cultura greacă, atitudine rezumată într-o narațiune de tipul „civilizația greacă și-a avut zilele sale de glorie, apoi a decăzut din cauza slăbiciunii caracterului și a imoralității, astfel încât romanii, cu determinarea și virtutea lor, au cucerit-o cu ușurință”¹⁸. În același timp însă, nu se poate trece cu vederea prezența, în societatea romană, unei îngrijorări în privința faptului că influența culturală greacă a transmis romanilor și tarele atât de blamate ale celor cuceriți, îngrijorare pe care Horatius a exprimat-o atât de bine în fraza: „*Graecia capta ferum victorem cepit*”¹⁹.

Din această perspectivă, putem înțelege opera lui Petronius ca pe o încercare de a satiriza exact acele moravuri moștenite (în mod real sau nu) de la greci, care, în opinia sa, contribuiau la decăderea spiritului roman autentic, ceea ce motivează într-o anumită măsură alegerile făcute în roman.

Bibliografie esențială

Mommsen 1894

Mommsen, Theodor, *The History of Rome*, Editura Richard Bentley & Son, Londra

Petronius 1991

Petronius, *Satyricon*, Editura Hyperion, Chișinău

Prag 2009

Petronius, A Handbook, (coordonată de PRAG Jonathan, REPATH Ian), Chichester: Blackwell Publishing

Rimell 2004

Rimell, Victoria, *Petronius and the Anatomy of Fiction*, Cambridge: Cambridge University Press

15. Un episod de acest fel, descris pe larg, apare și în romanul lui Apuleius *Măgarul de Aur*. De menționat că astrologii au fost expulzați de mai multe ori din Italia, spre exemplu sub domnia lui Augustus și sub Tiberius.

16. „Apelles și Fidias, acești grecotei smintiți” (Petronius 1991, p. 151)

17. „am trei biblioteci, una cu cărți grecești și a doua cu cărți latinești” (Petronius 1991, p. 93)

18. Severy-Hoven 2014, p. 28

19. „Grecia captivă a capturat-o pe ferocea sa învingătoare” (Horatius, *Epistole I*, I.156)

Severy-Hoven 2014

Severy-Hoven, Beth, *The Satyrical of Petronius*, University of Oklahoma Press, Norman

Smith 1975

Smith, Martin S., *Petronii Arbitri - Cena Trimalchionis*, Oxford: Clarendon Press

Webografie

The Cambridge Companion to Roman Satire, (editor Kirk Freudenburg), Cambridge: Cambridge University Press, 2005, http://cco.cambridge.org/extract?id=cco10521803594_CCOL0521803594A026 (10 noiembrie 2017)